

‘Oranje boven, de keezen in de goot’: oproer in Gouda in september 1787

Wim Knoops

Aflevering 1

De auteur (1959) van deze bijdrage woont en werkt in Rotterdam, alwaar hij ook is geboren. Zijn moeder was een geboren Goudse. Zijn vader onderzocht in het kader van genealogisch onderzoek de herkomst van de familie van zijn moeder, het geslacht Verzijl (de katholieke tak) uit Gouda. Zijn studie geschiedenis werd afgesloten met een doctoraalscriptie over de Goudse Patriottentijd (1780-1787). In 1987, bij de 200-jarige herdenking van ‘Goejanverwellesluis’, publiceerde Wim Knoops samen met F.Ch. Meijer een boek over de aanhouding van prinses Wilhelmina bij de Vlist.¹ Een van de betrokken Goudse patriotten was kapitein Martinus Verzijl, een rechtstreekse voorouder van zijn moeder. Sinds 1996 werkt hij onder begeleiding van prof.dr. W. Frijhoff aan een proefschrift over ‘Gouda in de Patriottentijd’. Daarnaast bereidt hij een omvangrijke bronnenpublicatie voor, waarvan onderstaande bijdrage een klein, maar wel spectaculair, deel is. Om dit document in zijn juiste context te plaatsen volgt eerst een korte schets van de Patriottentijd.

De Patriottentijd (1780-1787)

Begin 2005 verscheen van de Nijmeegse historicus Joost Rosendaal het boek *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799*. Rosendaal laat de gemeidelijke benaming Patriottentijd voor wat hij is, en spreekt zonder meer van Revolutie. Een terechte woordkeus, daar de patriotten in 1786 en 1787 begonnen aan te sturen op een omwenteling. Hoe had het in korte tijd zo ver kunnen komen? Hieronder een verklaring.²

In december 1780 begon de Vierde Engelse Oorlog, met een voor ons land rampzalig gevolg. Zonder hier verder gedetailleerd op in te gaan, kan gezegd worden dat het negatieve verloop van deze oorlog de onmacht van de Republiek aantoonde. Al snel wezen de beschuldigende vingers naar stadhouder Willem V, opperbevelhebber van leger en vloot. Veel regenten, voor hun functie vaak in een afhankelijke positie van Oranje verkerend, zagen thans een gunstige gelegenheid hun krachten in oppositie tegen de stadhouder te bundelen. Zij noemden zich vaderlandslievende regenten of patriotten, daarmee suggererend dat Willem V, getrouwd met de Pruisische prinses Wilhelmina, dat niet was. De regenten zochten en vonden steun bij de middengroepen in de samenleving, terwijl de stadhouder als vanouds het lagere volk (ook wel het ‘Oranje-grauw’ genoemd, denk aan de Rotterdamse Kaat Mossel) op zijn hand had.

De middengroepen deden enthousiast mee aan de patriottenbeweging: onder het goedkeurend oog van de patriotse regenten richtten ze vrijkorpsen op (burgerbewapening was een typisch patriots programmapunt) en dienden ze anti-orangistische rekestes of verzoekschriften in bij de lokale of gewestelijke autoriteiten. Overigens had de patriottenbeweging, vanwege de grote lokale autonomie van de steden, een veelal plaatselijk karakter.

Het was de tijd van de actieve burger. Een vrije Republiek, zo redeneerde men, diende niet op een huurleger te steunen, maar op een in de wapenoefening geschoolde burgerij. Verder was een vrije pers van groot belang; al snel werd het ene patriotse blad na het

andere opgericht, met als belangrijkste het Utrechtse *Post van den Neder-Rhijn*. Deze activiteiten bezorgden de patriotse regenten een brede steun in de rug, maar betrokken tegelijk de middengroepen bij de actieve binnenlandse politiek. De positie van Oranje kalfde stap voor stap af, en in 1785 werd hij zelfs gedwongen Holland te verlaten. Inmiddels had de burgerij de smaak te pakken gekregen en begon men hervormingen te eisen die verder gingen dan het verwijderen van de stadhouder. Volksinvloed wilde men, en wel bij representatie, kortom: democratie. Katholieken en dissenters riepen om gelijkberechtiging. In 1786 kwam het als eerste in de stad Utrecht tot democratische hervormingen, waarbij men zich realiseerde dat de burgerij inmiddels via de vrijkorpsen een militaire macht van betekenis had weten op te bouwen, en haar stem luid kon laten horen via de vrije patriotse pers.

April 1787 volgden de Hollandse steden Amsterdam en Rotterdam het Utrechtse voorbeeld. Veel regenten vonden dit alles wel wat ver gaan en keerden op hun schreden terug; dit hadden zij niet bedoeld. Hier nu zag de Oranjepartij haar kans. Vanaf mei 1787 groeide ze in kracht, gesteund door gematigde regenten ('aristocraten') die het patriotse kamp de rug toekeerden. Liever een oligarchie met een stadhouder dan een democratie zonder de prins van Oranje, redeneerden de aristocraten. Het lagere volk werd door het uitdelen van geld en jenever tot anti-patriotse agitatie aangezet.

Op 28 juni 1787 reisde prinses Wilhelmina terug naar Den Haag, zogenaamd om over al deze problemen te praten, maar waarschijnlijk om een orangistische contrarevolutie in de hofstad te verwekken. Zeker zullen we het nooit weten, want even voorbij Schoonhoven werd zij aan het riviertje de Vlist door Goudse vrijkorpsen aangehouden en, na aan de Goejanverwellesluis te zijn ondervraagd, naar Nijmegen teruggestuurd.

Deze aanvankelijke mislukking kon na enige tijd in een verrassend succes worden omgebogen door de aanhouding als een belediging van een Pruisische prinses te bestempelen. Na een paar weken van druk diplomatiek verkeer viel in september 1787 een Pruisisch leger de Republiek binnen. Hiervan maakte de Oranjepartij dankbaar gebruik. Op vele plaatsen, vaak al voordat de Pruisen arriveerden, ontketende men orangistische oproeren met een gewelddadig karakter.

Oproer te Gouda, 17 september 1787

Zomer 1785 werd te Gouda de Patriottische Sociëteit opgericht en in hetzelfde jaar volgde een vrijkorps, ongeveer 100 man groot, onder aanvoering van de patriotse regent Cornelis Joan de Lange, heer van Wijngaarden en Ruigbroek. Het grootste deel van dit vrijkorps lag sinds juni 1787 gelegerd aan de Hollandse Waterlinie, bij de Goejanverwellesluis (thans: Hekendorp), want men vreesde een inval van het leger dat onder bevel stond van stadhouder Willem V. In de loop van augustus sloot de helft, ongeveer 50 man, zich aan bij een revolutionair legertje onder bevel van de Delftse commandant Mappa, dat in Holland rondtrok om het platteland van orangisten te zuiveren. Gevolg was dat de patriotten in Gouda gewapende bescherming ontbeerden op het moment van de Pruisische invasie.

De orangisten grepen hun kans. In Gouda was op 18 februari 1787 een Oranjesociëteit opgericht, geleid door Frederik van der Hoeve, de zoon van de orangistische regent Willem van der Hoeve. Op zondag 16 september 1787 bereikte Gouda het bericht dat het patriotse bolwerk Utrecht was gevallen en dat het Pruisische leger naderde. Dit was het sein om in actie te komen, wat de volgende dag, maandag de 17e, ook inderdaad gebeurde. Gouda stond aan de vooravond van een gewelddadig oproer, georganiseerd door de leiders van de lokale Oranjepartij en uit te voeren door het orangistisch gezinde lage volk uit de sloppen en stegen van Gouda, aangevuld met plattelandslieden en allereerste los schippersvolk, een groep die bekend stond om zijn trouw aan de stadhouder.

Auteur onbekend

In het Goudse archief bevindt zich een zeer gedetailleerd, handgeschreven verslag van de gebeurtenissen op maandag 17 september 1787. Het telt 37 dicht beschreven pagina's en werd kort na de gebeurtenissen geschreven, in oktober 1787. De auteur is helaas onbekend, maar inhoud, stijl en toon verraden dat de auteur een Goudse patriot moet zijn geweest; een man van beschaving en ontwikkeling en bovendien iemand met een geoefende hand van schrijven (een klerk?), want het schrift oogt zeer verzorgd.

De ontvanger is ons wel bekend. Het verslag werd toegestuurd aan mr. Jan Couperus, de zoon van de Goudse predikant Petrus Couperus. Jan Couperus was in september 1787 baljuw van Gouda, maar als zoveel andere patriotten moest hij, ondanks zijn heldhaftige optreden tijdens de plunderingen, uiteindelijk de stad ontvluchten; hij week uit naar Amsterdam. Daar kreeg hij in oktober 1787 zoals gezegd het verslag in handen.³ Nog een mysterie: het originele document is, ondanks jarenlang spuurwerk, nog steeds onvindbaar. Wat in het Goudse archief aanwezig is, is namelijk een wit-zwart kopie uit 1957, waarvan de kwaliteit zo slecht is dat de tekst soms alleen met een vergrootglas leesbaar is. Bovendien is de fotokopie van bladzijde 20 gedeeltelijk mislukt, waardoor een strook tekst onleesbaar is. Het heeft heel wat taalkundig gepuzzel gevergd om die tekst zo goed mogelijk te reconstrueren. Deze reconstructies zijn steeds duidelijk aangegeven; zie de tekst zelf.

Onderstaande, unieke bron voor de geschiedenis van Gouda verschijnt thans voor het eerst in druk. Om de leesbaarheid te verhogen zijn tussenkopjes aangebracht die niet in het origineel voorkomen. Ter verduidelijking van het een en ander zijn eindnoten toegevoegd.⁴

HET VERSLAG

Inleiding van Jan Couperus

NB

Dit verhaal is aan mij⁵ door een onbekende hand⁶ in oktober 1787 te Amsterdam⁷ gezonden, en behelst vrij naauwkeurig 't geen bij de plundering voor is gevallen, zo lang ik het heb bijgewoond; of het geen daar in vermeld wordt wegens 't gebeurde na mijn vertrek juist is kan ik niet beslissen; er zijn echter zaken vergeten te melden.

Couperus

Tweedracht in Gouda

Aan: Couperus, Jan, baljuw te Gouda.

September 1787

Heeft immer eenige stad de treffendste voorbeelden opgeleverd der woede en verwoesting, welke eenige bandeloze meenigte, opentlijk angevuurd, off bedektelijk ondersteund, kan betonen en aanrigten, het rampzalig Gouda strekt daar van in onzen tijd voorzeeker ten spreekenden bewijze, en is, geduurende, en na die omwenteling, welke eene uijtheemsche krijgsmacht,⁸ door binnenlandsch verraad gestijffd, in ons vaderland voor eenigen tijd heeft bewerkt, het ontzettend schouwtooneel geweest van zoodanige wanbedrijven welke de tijdgenoot zich met siddering herinnerd, en de nakoomeling niet dan met verontwaardiging en afgrijssen zal gade slaan, wanbedrijven te min verschoonlijk in eene plaats wiens ingezeetenen onder de verscheidene staatsberoeringen welke Nederland immer slingerden onafgebrokene bewijzen eener vreedelievende gezindheid

De Orange Societeit aan de Markt.

in vergelijking der ooverige Hollandsche steeden ten toon spreiden, zo waar men in deese laatste tijden niets heeft zien gebeuren 't geen in andere plaatsen van dit gewest aanleiding tot haat off bitterheid had gegeven. Het zaad van onrust ook hier behendig aangekweekt, had desnietteenstaande wortelen geschooten, in de misleide gemoederen van veelen uijt het gemeen en het vuur van oproer, lang onder den asch gesmeuld hebbende, dog telkens door de waakzaamheid der justitie en de goede burgerije gelukkig gestuit, begon zich openlijk te vertoonen, wanneer op zondag den 16e september 1787 het gerucht zich verspreidde dat de stad Utrecht, door de Rhijngrave van Salm⁹, met deszelfs onderhebbend krijgsvolk en gewaapende burgermacht, aldaar in bezetting leggende, was verlaten; ja dit vuur barstte met verdubbelde woede den volgende dag in zulk een heevige vlam uit, dat deze eertijds zoo vreedzaame stad in een toneel van geweld en verwoesting wierd herschapen.

Verscheidene vlugtelingen welke uijt de verlatene stad, zich naar elders begaven, en hier door trokken, hadden

de egtheid dezer gerugten bevestigd, dog bij sommigen wierden evenwel dezelve in twijffel getrokken, welke twijffel vermeerderde toen dien zelve zondag morgen, ten half 10 uren, twee der Commissie van H.H.G.M: ter defensie van de Provincie van Holland en de Stad Utrecht,¹⁰ na het affloopen eener commissie welke zij elders hadden waargenoomen hier aangekoomen, betuygden niet alleen van het verlaten der voorn. stad off van het vertrek der Commissie van Woerden niets te weeten, maar ook met de daad des middags ten half een naar laastgemelde stad vertrokken, dan deeze onzekerheid wierd ras opgeklaard, wanneer nog dienzelfden avond ten half 8¹¹ de lijffknecht van den hr. Toulon,¹² ijlings van Woerden herwaerts affgezonden, de egte tijding meede bracht dat de Commissie van H.E.G.M: - Woerden reeds verlaten, en zich na Amsterdam had beggeven, werwaards ook de huijsgenooten van zijnen meester met derzelven kostbaarste effecten ten spoedigsten op reis wilden gaan.

De Leeden der Orange Societeit,¹³ meest al bestaande uijt zodanig gemeen soort van volk dat zelfs Diaconie Bedeelden en Bedelaars onder dezelve gevonden wierden, en

Logement het Harthuis aan de Markt.

andere die Partij toegedaan, inmid-dels zeer wel van alle omstandigheeden onderrigt, en van dien avond tot des anderen daags 's morgens in het logement het Harthuis op het Marktplaatsje vergaderd, voorzien van stokken en sabels kreegen nauwelijks hier van de lugt, off eenige van het gemeene volk tragte niet alleen het vertrek dier goederen te verhinderen, maar poogden zelfs de valbrugge op de Nieuwe Haaven door welke de geladen schuijt moest vaaren, met sloten te sluijten 't geen egter nog met veel moeite werd verhinderd; terwijl men ver-

der dien avond en nagt reedelijk stil bleeff, en slegts hier en daar in de agter straeten zich vergenoegde met het zingen van verbodene liedjes,¹⁴ even als off men voor had genoomen zijne krachten deeze nagt te verzamelen en te besparen, ten eijnde des anderen daags met diest te heeviger woede aan haat en verwoesting bot te vieren.

Een dode

Op die Dag, zijnde den 17, zag men reeds ten Seeven uren verscheidene Personen lopen om zig van orange linten, welke door kwaadelijkgezinde reeds lang te vooren bedektelijk waaren gereed gemaakt te voorzien, men hoorde al vroeg zeggen, *vandaag is het orange boven off de kop aff*. Men begon al langzaamerhand de zoodaanige welken voor Patriotten te boek stonden te schelden en te dreigen, men voerde de zoon van de horlogie maaker Mochon¹⁵ staande voor zijn ouders deur te gemoet, *jou donder staa je daar van avond zal het uw beurt weezen* en er wierden verscheidene duidelijke teekenen bespeurd waar uijt konde worden opgemaakt dat men voorgenoomen had de zo dikwerff mislukte poogingen van oproer te hervatten en zich van den goeden uijtslag verzeekerd hield.

Inmiddels was het collegie van de magistraet, des morgens ten 9 uren vergaaderdt, en geduurende dien tijd vertoonden zich reeds verscheidene Land Liederen, voorzien van grote stokken, in de stad, en hier en daar pronkende met oranjelinten; zeker Lambert Meijer een daglooner woonachtig onder Haastrecht (welke eenige weeken te vooren aan het huijs en voor de deur van Martinus Verzijl tabaks verkooper op de Lange Tiendeweg verscheidene brutaliteiten gedaan en bewegingen verwekt en zelfs uit dien hoofde een nagt in de zogenaamde warmoespot¹⁶ had gezeten) kwam ten 10 uren aan het huijs van den bailliuw dog deeze op het stadhuijs zijnde, begaff gemelde persoon zich naar den woning van den hr. Stedehouder¹⁷, vragende tot tweemaal off dezelve zich te huijs bevond, en op bekoomen andwoord van neen, de meid toeduwende, *dat hij die man was die in de warmoespot had gezeten, en dat zulkx eer den avond daar was, op den stadhouder en op zijn huijs gewroken zoude zijn* gelastende voorz: meid zulkx aan haar heer te berigten, en gaande vervolgens na de Tiendeweg onder het pleegen van verscheidene baldaadigheden aan eenige personen; tot dat hij eindlijk ongeveer ten een uur op voorsz:

Tiendeweg zeekeren cannonier van het Genoodschap E.M.M.¹⁸ met naame Huijbert Bik welke met een stadsgeweer en gewapend van Goejanverwelle Sluijs naar deese stad zich begeeven had, aanrande en teegen dezelve zeide, *van daag moeten de patriotten aan kant en oranje booven zijn* zeekere Broekhuijzen uijt Sluijpwijk daar bij staande, zettede gemeld: Bik aan om die donder dood te schieten; dog deeze zich liever met de vlugt sauveerende, en tot op zijde van de kerk gekoomen zijnde, word hij door bovengem: Meijer onderhaald, die hem zijn geweer dat hij meede genoomen had van

Goejanverwelle Sluijs, niet wetende off het geladen was off niet, en 't geen hij daar het een stadsgeweer was wilde bewaaren, zocht te ontweldigen: hierop vatten zij elkanderen aan en raakten aan het worstelen, grijpende gen. Meijer het geweer voor bij de tromp off bajonet terwijl H. Bik het zelve op de hoogte van de haan vast hield; 't geweer hier op door 't worstelen losbrandende wierd gemelde Meijer zodanig gekwest, dat hij kort daar na aan de wonde die egter volgens de schouwcedulle vvan doctor Van Breda en chirurgijn Van Steek niet doodelijk bevonden was, overleed, hebbende dit schot daarenboven nog getroffen het zoontje van Harmen Ooverman biersleeper, die echter daar van is opgekoomen. Huijbert Bik hierop de vlugt in de Patriottische Societeit¹⁹ neemende, tragte zich aldaar in veijligheid te stellen, dog de apothecar Smeeks²⁰ liep terstond na de Oranje Societeit, en gaff intusschen van het gebeurde kennis aan een dienaar der justitie die op de balie van het stadhuijs stond, er bij voegende de schout moet hem vatten, die schelm is ginder in de Patriottische Societeit gevlugt. Terstond op dat gerugt kwaamen de lieden der Oranje Societeit als dolle en verwoede menschen, uijtloopen,

sommige derzelven gewapend met sabels, en riepen, *die schelm die schelm, die dat onschuldig bloed vergooten heeft is in die Societeit hij moet er uijtgehaald en direct opgehangen worden.*

Collecte huisje.

Bik bedreigd

De bailliuw intusschen tijding van het voorgevallene ontvangen hebbende zond terstond den stedehouder tot onderzoek van het gebeurde, deeze na door eene groote meenigte volks welke een geweldig geschreeuw aanheften roepende met ijsselijke vloeken, *die moordenaers die landverraaders hebben al een vermoord, de moordenaar is in de Patt: Societeit gevlugt, de schout moet hem er uijt halen,* zag op den drempel van een der collecte huysjes²¹ een manspersoon nedergezezen welke het bloed sterk bij de beenen afliep en die reeds scheen gestorven te zijn, en hoorde eenige der omstanders zeggen, *dat zekere Bik en*

nog eenige andere met hun geweer de Thiedewegs Poort waaren ingekoomen, en dat gemelde Lammert Meijer op zijde van de kerk door voornoemde Bik was dood geschooten. De stedehouder gaft hier op order om het lijk van den verslagene dagloner in een naast bij gelegen kroegje op de Botermarkt²² toebehoorende aan zekere Van Buuren, te brengen, en deed hier van aan den bailliuw rapport welke zig oogenbliklijk daar op naar het voorsz. kroegje begaff, door een tallooze meenigte volks welke hij niet dan met veel moeite uijt het huys en uijt de kaamer (alwaar de chirurgijn Turin naar examinatie declareerde, dat de meergemelde Lammert Meijer daadelijk overleeden was) konde verdrijven, hun tot rust vermaanende en beveelende de zorg voor het maintien der justitie aan de regeering over te laten, gelijk ook dan daadelijk de stedehouder naar het societeits huys wierd gezonden, om het noodig onderzoek te doen dan deeze niet verder door kunnende dringen dan tot de Kerksteeg op zijde van het voorsz. huys, had maar eeven hier van rapport gedaan, wanneer men berigt ontving dat op nieuw weer een mensch (zijnde de zoon van boveng. Bik) deerlijk mishandeld langs de steene gesleepd en geslagen wierd, de bailliuw begaff zich hier op verzeld van den stedehouder en de justitie dienaren Jan Sonneveldt en Jan Suidervaert derwaerds; en zag werkelijks den gem: persoon op de voorz: wijze voornamentlijk door zekeren,,,²³ mishandelen, waar op hij het volk tragtende te verdrijven, en den voorn: persoon te ontzetten, spoedig door het gemeen, 't welk in hunne woeste drifft niets ontzag, omsingeld wierd, dog eindelijk wederom door hulp van twee à drie welke min verblind scheenen dan de anderen, ruimte kreeg, en met gescheurd linnen, en door het bloed van den geslaagene bespat, te gelijk met den stedehouder welke herhaalde reizen bij de borst gegreepen en teegen de muur was gedrongen, op het raadhuys terugkeerde.

Te gelijktijd was zekere turff boer uijt Sluijpwijk Jan Broekhuijzen door een eeven verwoede hoop volks welke nu geen teegenstand vond, op geene mindere wijze geslaagen, met het hoofd teegen de straatsteenen en kerkmuur gestooten, en zoodanig geteisterd, dat hij niet dan met veel moeite half dood zijn leeven bujten de stad redde konde, terwijl men niet alleen een geweldig geschreeuw en getier van *Oranje boven de moordenaers moeten er uijt aanhieff,* maar ook de glaasen in het societeits huys uijt welke men deese personen gewelddadig had gesleepd, begon in te slaan.

Nauwlijks was de bailliuw en de magistraet terug gekeerd of een ontalbare meenigte

volk kwam op een verwoede wijze de trappen van het raadhuijs opstuijven, met zich voerende den persoon van Huijbert Bik, welke zij van tusschen het dak van het societits huijs hadden gehaald den zelve slaande en stotende en tragtende het stadhuijs in te dringen, met een onbesuijsd geschreeuw *dat de moordenaer moest gehangen worden*, de bailliuw hier op toeschietende verlostee voorz: persoon uijt hunne handen, deed hem in het kaamertje voor de ter wagt komende officieren geschikt door gemelde twee dienaers bewaaren, drijvende deels met geweld, deels met zagtheijd, de razende meenigte het stadhuijs tot op het Marktveld toe aff.

Waarschuwing

Hier op wierd het stadhuijs klokje geklept, en de naar volgende waarschuwing wierd op de gewoone wijze aan de volke afgekondigt.

Waarschouwinge.

De magistraat der stad Gouda met leedweezen ziende de onrustige beweegingen welke zig onder de ingezeetenen beginnen te verspreiden, doen mits deezen allen een iegenlijk waarschuwen, omme zig in alle bedaardheijd te gedraagen, stil naar huijze te gaan, en zich te wagen voor alle gevaaren, en aan de magistraat oover te laten het straffen van de schuldigen, en het bevrijden van den onschuldigen, en dus ijder het hunne toe te brengen tot bewaaring van de rust en veijligheijd, waar toe de magistraat alle moogelijke middelen in het werk zal stellen.

Actum bij 't collegie van de magistraat den 17 september 1787.

Onderst. / ter ordonnantie van dezelve,

(was get.) V. van Eijck.

Edog deese waarschuwinge was van weijnig effect, zommige wende voor dat dezelve eene permissie inhield om zich met oranje te moogen versieren, door anderen wierd zulkx dadelijk werkstellig gemaakt en men zag zekere Hermanus Hund met oranje geverffte banden pronken.

Na deeze waarschuwing was het moogelijke tot bevordering der Rust gedaan, wierd kort daarna door eene plundering, neemende deszelfs begin aan het koffiehuijs voorheen, en dien dag nog gebruik geweest zijnde voor de Patriottische Societeit.²⁴ Reeds eenige tijd te vooren terwijl men beezig was met na Huijbert Bik te zoeken, waaren de glaasen met een sabel in het bovengem: huys ingeslaagem.

De schutters

Inmiddels waaren de vier capiteins der schutterij, des morgens ten halff tien, bij absentie van den collonel Blauw²⁵ reeds bovengekoomen zijnde, op verzoek der magistraet aldaar gebleeven, en met derzelver ooverleg wierd order gegeeven om de vier Capiteijns Rotten, in de wapenen te doen koomen, dan zulks so 't scheen niet werkstellig kunnende gemaakt worden, en het geweld hand over hand toeneemende, hoorde men kort daarop de alarm klok luiden en de trom door de geheelen stad roeren, en oogenblikkelijk zag men een groot aantal schutters, troepsgewijze met oranje linten en strikken vercierd naar de Markt aanstuijven. De toestand der schutterij was inmiddels zeer verward, het getal van die schutters welke de partij der patriotten

Aanhouding van de princes.

waaren toegedaan, was in vergelijking der anders denkende op dit tijdstip zeer gering, veele derzelve bevonden zich in het vliegende burgerleegertje, een aantal lag in bezetting op Goejanverwelle Sluijs;²⁶ verscheijden der bekwaamste officieren van het Genootschap, welke bij de aanhouding van de prinses teegenwoordig waaren geweest hadden op de zekere tijding van den aanmarsch en nabijheid der Pr. tr.²⁷ zich uijt de stad begeeven met reden dugtende, dat de wraak dier krijgsmagt op hunne persoonen zoude verkoelt worden; een zeer goed plan van defensie in geval van oproer door eene commissie uijt de magistraet en krijgsraad ontworpen en in eerstgem: collegie met veele moeite goedgekeurd was niet in werking gebragt en konde door de afwezigheid van den collonel Blauw nog minder worden opgevolgd; de zich hier bevindende patr. schutters, van welke een groot deel niet genoegzaam geoeffend was, wierden terwijl zij naar de bestemde vergaderplaats meest alleen moesten gaan, ook door 't geweld der zamengevloeyde meenigte van hunne wapenen beroofd, en die geene welke met oranje vrierselen behangen onder de wapenen stonden weigerde iets te verrichten, zoo lang er een eenige zich bij hunne compagnie bevond welke zelfs maar onder de verdenking lag van de patriottische partij te zijn toegedaan. Dit alles beroorde niet alleen de stad van de bijstand der voornaamste en getrouwste schutters, maar het ontnam te gelijk alle stem en ondersteuning aan het officie; door het gemis van hun collonel miste het lighaam der schutterij hun hoofd hier door konde de order te moeilijker worden hersteld, hebbende ieder capitein werk genoeg met zijn eigene compagnie; de comp: zag men zich verre aff voor de huijzen plaats in steede van het raadhuys, ingevolge de beraamde order te omsingelen en daar door den toegang te beletten tot hetzelve; de orders van de magistraet om geweld met geweld te keeren en de overlast lijdende huijzen te beschermen, wierden off kwaalijk over gebragt, off kwalijk begreepen, off door de schutters de uijtvoering van dezelve geweigerd, zommige misbruijkten zelfs de stadsgeweeren tot werktuijgen van vernieling en verwoesting; de officiers geen macht off geen gezag meer kunvende oeffenen raakten zoo als natuurlijk was in verleegeenheid en verwarring; de bailliuw van tijd tot tijd de schutters tot hunne pligt tragtende op te wekken, ontving van sommige wel beloften, sommige scheenen ook werkelijk iets te willen toebrengen tot stuiting van het geweld, dog, lieten spoedig het graauw ongestoord hunne raazende woede koelen.

De stad ontvlucht

Deese Rampzaalige omstandigheeden wierden nog verergerd, wanneer de stads adjudant Dan: van Genderen, als commandant te dier tijd op Goejanverwelle Sluijs in bezetting hebbende geleegen, verzeld van een ruijter van Hessen Philipstal, en een dragonder van Bijland tot oover het societeits huys kwam aanrijden en kortelijk te kennen gaft dat hij op de zekere berigten van den aanmarsch der Pruisischen die sterckte verlaten en het commando ruijters, welke onder zijn opperbevel op Stolwijker Sluijs gecantonneerd laagen, dog des noods ook op requisitie van de regeering tot adsistentie der stad Gouda konden gebruijkt worden reeds des s' morgens tot zich getrokken en gelast had eene veilige herkomst te zoeken rijdende vervolgens ogenblikkelijk de stad uijt om dit detachement in te haalen en op die wijze ook voor zijn eigen veiligheid te zorgen. Gouda dus van alle hulp beroofd en teegen de razernij van een verwoed en aangehitst graauw niets kunnende overstellen dan een hoop onwillige schutters welke voor het grootste aandeel een lijn met de bandeloze meenigte trokken, wierd ras den prooij aan allerlei ongeregeldheeden; zommige leeden der oranje societeit wierden alleen gehoorzaamd, zelfs wierden op hun last de poorten geslooten en bezet met verbod om iemand uijt te laten, verscheidene burgers wierden mishandeld, de paruikemaker Michiel van Genderen ontving verscheidene slagen van zekeren bedelaer Melecamp,²⁸ zoo dat hij ter nauwernood de handen ontkwam, verscheidene aanzienlijke en mindere ingezetene

vluchte met hunne pretieuse goederen, de huisvrouw van den hr. burgem. Slicher konde niet dan door hulp van den advocaat F. van der Hoeven lid van de O: Soc.²⁹ uijt de stad geraken.

Verwoesting

Overal vermeerderde de verwarring en verwoesting maar vooral rees denzelve ten top op het marktplein alwaer deese onbesuisde hoop om het loslaten van gevangene, geene om het plaatsen eener prince vlag op den toren, een derde wederom om andere zaaken schreeuwde, en even als een hoop wilde dieren onder een woest getier en geraas elkan-der scheen te verdringen.

De meeste onderofficieren en bij na alle de welgezinde schutters, onder dit alles van hunne wapenen beroofd, en deeze wapenen ten getalle van bijna tagtig op het raadhuijs zijnde verzaameld, kreeg het graauw met derzelver aanstokers de handen te ruimer zoo dat de captein Bleuland als collonel fungeerende en ziende dat het geweld hoe langer hoe sterker wierd en het geloop van jongens en wijven onder een onzinnig geschreeuw van *Hoezee Hoezee vivat Oranje booven de patriotten na de donder* en verdere geliefde deuntjes van die tijd geweldig toenam, en dat daarenboven de schutterij vol-strekt onwillig was, en zich nog door dreigen nog door vermaaning liet verzetten, in het collegie van de magistraat te kennen gaft, dat hij nog zijne confraters geen kans meer zagen om het geweld te kunnen teengaan; te gelijker tijd ontving de bailliuw tijdingh dat men beezig was om het hujs van den tabaksverkooper Verzijl staande op de Lange Tiendeweg bij de Borstelbrug uijt te plunderen; deze hierop derwaarts door dringende vond werkelijk eenige honderden kaerels, jongens en wijven van welke sommige de glazen en andere de deur open, en andere wederom alles aan stukken sloegen wat onder hun bereik was. Zich hierop teegens de omstanders wendende, vermaande hij hun alweederom tot rust, hen onder 't oog brengende dat daar het scheen dat zich alles naar hunnen wensch voor de komst der Pruisischen zoude schikken, het zeer hun belang was zorg te draagen dat de stad en de goede burgerije niet verwoest en ten ondergang wierd gebragt hun tevens hartelijk voor oogen zettende de aakelige gevolgen welke plundering altijd onfeilbaar naar zich sleept, vooral voor de zodanige welke hunne kost in zodanig een stad moeste winnen, eenige der omstanders scheenen dit te voelen en beloofden zich stil te zullen houden, dog andere met welker oogmerk dit geenzints strookte, drongen van agter op, zoo dat gem. bailliuw tot op de Zeevestraat³⁰ in het langen der Borstelbrug, geheel door het graauw omringd stond, welke toen op dat tijd-

De Borstelbrug (Lange Tiendeweg).

stip in beraad scheenen te staan off zij ook op hem hunne woede zoude doen neerdaalen. In dit tijdstip sprak gem: bailliuw hun nogmaals ernstig aan, het bovengem: herhaalende en er bij voegende dat wanneer het om zijn persoon off goederen te doen was, zij met een en ander naar hun welgevallen konde handelen mits zij zich daar meede vergenoegende, de stad en ongelukkige burgerij verder spaarden, zulkx vond zoveel ingang, dat er eenige ruimte niet alleen kwam, maar dat zelfs sommige aan denzelve verklaarden dat wanneer men de princevlag op den tooren zetten en zekeren Wout Mostert, welke op verleende decreet van apprebentie der magistraat, eenige daagen te vooren om deszelfs oproerig gedrag strijdig met des souvereins plaacaaten op de Poort gevangen zat los wilde laten, men zich van verdere plundering zoude onthouden, gem: bailliuw bragt hun onder het oog dat deese persoon in gevolge de nog standhoudende plaacaaten van 's lands souverein, gevangen zittende het niet zijne maar de zaak der regeering was, denzelve ontslag te verleenen, en dat zij zich ten dien eijnde ook daar moesten vervoegen, 't geen men aan am³¹ te doen; en op deze wijze zag dezelve zig gered uijt een gevaar 't geen dies te grooter was door dien hij van alle hulp ontblood, zelfs geen justitie dienaers van welke twee op het raadhuijs onledig waaren, een zich ziek bevond, en de vierde uijt hoofde zijner denkwijze niet vertrouwd konde worden, ter zijner ondersteuning had meede kunnen nemen.

De baljuw

Inmiddels was hier door en door het aankoomen eeniger schutters de voortgang dezer plundering eenigermate gestuit, trekkende het grauw met een uitzinnig geschreeuw naar het stadhuijs om de twee voorgem: verzoeken door te dringen, maar nauwlijks was de bailliuw op de Markt aangekomen off hij ontving berigt dat agter de geweezen societeit bij de kerk brand ontstond; waarop hij zich derwaarts begaf, niet zonder gevaar van door het goed en de stukken gebroken inboel die men uijt het voorz: huijs, zowel als uijt de huijzen van den winkelier Van Beekum en de keurslijf maaker Melkert in het gezigt der schutterij geplunderd zijnde, wierp, verbrijzeld te worden; hier zag men werkelijk een hoop beddegoed gebrooken houtwerk, linnen, kleederen wollen met het vuur uijt de keuken onder den anderen gesmeeten smeulen en de beginzelen van brand te vertonen, waar uijt bij na alvoorens het zelve door eenige uijt den hoop te hebben doen blusschen gelegenheid nam om hun de gevaaren der plundering op nieuw te vertonen en te doen begrijpen dat het vuur, eens op die wijze aan de gang geraakt zijnde, spoedig eene ijsselijke verwoesting zoude kunnen aanregten en eeven min de huijzen der oranje gezinden, dan die der patriotten zouden ontzien, en te gelijk met het volk dat op de Star voor het raadhuijs afzakkende herhaalde hij nogmaals zijn ernstige aanmaaningen, om zoo men al uijt ontzag voor wetten en justitie zich niet wilde matigen, men zulks dan ten minsten om zich zelfs wille zoude doen, tevens God tot getuijge roepende dat en zijn leven en zijn goederen, tot hunne dienst waaren, wanneer hij daar door hunne plunderzugt verzadigen en de ongelukkige ingezetene konde bevrijden, de gemoederen welke tog eenige indruk hier door scheenen te ontvangen, wierden egter spoedig door sommige aanstokers op nieuw aangezet, onder deeze laatste speelde zekere koekebakker met name De Goede woonende op de Westhaven, onlangs van Leijden alhier verhuisd, en om zijn muiltieke geest met den bijnaam van Trago³² bestempeld, de hoofdrol, en terwijl de spijt zich in zijn gelaatstrekken vertoonde, om dat hij zich niet openlijk teegens de poogingen van den hoofdofficier durfde verzetten, zette hij door allerlei leugenachtige voorgeevens ter sluik en agter den rug van voorgem: hr. het grauw weeder op nieuw aan, het geen veel liever het oor willende leenen aan opstookingen dan aan vermaaningen tot rust, spoedig hunne gedane beloften vergat en met dubbel geweld tot hunne voorgaande verwoesting en vernieling weeder keerden.

Eisen

Reeds dien zelve morgen ten halff agt uur had den vleeshouwer G.....³³ een der hoofden van de Oranje Societeit den hr. presburg. De Meij van Limmen aan deszelfs huiskoomen kennis geeven, dat hij voorzag dat het volk dien dag niet in toom zoude kunnen gehouden worden, thans nu deese voorspelling in de sterkste graad wierd bevestigd, verতোonde seekere Jan Pluim (welke eertijds te Amsterdam een lakenwinkelier en sollicitueur militair geweest was dog van daar door het verloop van zaaken vertrokken zijnde in zijns vader's plaats pottebakker was geworden) verzeld van twee andere, alle drie commissarissen soo als zij zich noemden van de oprechte Vaderlandsche Societeit, zig namens dezelve voor het collegie van de magistraat & vorderden verzoekender wijze dat

1. de prince vlag op de toren geplaatst
2. dat Wouter Mosterd boveng. zoude los gelaten
3. dat H: Bik zonder vorm van proces terstond zoude worden opgehangen.

Verklarende als dan te derven verzeekeren dat het volk zig zoude stil houden, wordende op dit verzoek van buiten door een ijselijk geschreeuw getier en geweld kragtadig aangedrongen zoo door het grauw als de in de wapenen staande oovergebleevene leeden der schutterije; kort hier op en wel des middags de klokke circa halff drie uren zag men de prince vlag ter tooren van de Grote Kerk uijtsteken en de dienaar der justitie Pieter Soldaat wierd op order van de magistraat naar de poort gezonden om W: Mosterd uijt de gevangenis te ontslaan, eene en andere gebeurtenis wierd verzeld door een uijtinnig geroep van *Hoezee! Oranje boven, de keezen in de goot* en wat dies meer is, bovenal wierd de ontslagen Wouter Mosterd langs het Marktveld de gantsche stad door geleid, en verre van zijne vreugde hierover op eene gepaste wijze te betonen, was dit het oogenblik waarop verwoesting en geweld tot hier toe in den omtrek van het Marktveld bepaald, zich door de geheele stad uijtbreidde, en in haare woeste loop nog perk nog paal meer scheen te kennen.

Onder het glimpig voorwenzel dat zulks niet eerder zoude ophouden, dan wanneer men hun derde verzoek met betrekking tot Huijbert Bik met gelijke toevendheid goedvond in te willigen, 't welk eger wierd van de hand gewezen.

Het morrend ongenoegen oover deze weigering steeg tot zulk een hoogte dat men de onbeschaamdheid had, van aan een der regeerende scheepenen der stad, op het plein zich begeeven hebbende, op eene bitze wijze te verwijten, dat hij meede een diergenen was, die weigerde H: Bik ter dood te brengen, gemelde schepen antwoorde dat hij hoezeer als regter geneigd om de zwaarste misdaaden ook met de zwaarste straff te doen boeten, echter nimmer even gelijk Pilatus zijn handen in onschuldig bloed zoude waschen.

*Op de Sint-Janstoren werd de prince vlag geplaatst.
Foto's: SAMH.*

‘Waar moet dit heen?’

Inmiddels had zich een compagnie geplaast op de Markt voor het societeits hujs en eenige zoo schutters als anderen wierden zoo men meent op³⁴ order van de magistraat afgezonden om te ... zien off zich werkelijk gelaaden geweeren, zo als ... men uijt strooyde, in dat hujs bevonden, of dat ... dit geheele uijstrooijsel was met geen ander ... oogmerk geschied, als om dies te beter ... het hujs te kunnen doorzoeken, en zich van ... de papieren welke men meende te [zullen?] vinden ... meester te maaken en de ... inboedel geheel te verbrijzelen, wat ... ook volmaakt is uijtgevoerd, hebbende tevens ... verscheide-
ne schutters hunne geweeren ter verdedi- ... ging van stad en goede burgers toe- ... ver-
trouwd, tot het inslaan van de glazen ... in dit als in de daarnieven staande huizen van ...
Melkert en Van Rekum schandelijk gebruikt ... en daar door drie hujsgezinnen een groot
... verlies en aanmerkelijke schaaide toegebracht.

Intusschen was het plaatsen der oranje vlag ... op den toren der Groote Kerk juist zicht-
baar ... voor het platte land, en het duurde dan ook ... zeer weijnige tijds, off een
ontalbare menigte ... landslieden van het stedeke Haastrecht ... en van de dorpe
Moordrecht en onder- ... hoorige veenen, van Gouderak, Sluijpwijk [of: Stolwijk?] ...
Waddinxveen, Goukaade, en andere ... plaatsen, kwamen als een losgebroken bende ... de
stad instuijven, 't geen hun de ... belet- ... ten door schutters en hoofden ... welk zich
ongevraagd tot bevelhebber op- ... wierpen; bewaakt wierden zeer g...[?] ... deese ver-
spreiden zich in troepen over de ... stad, en het geweld reeds ten top gerakende ... voor
derzelver aankomst wierd door deselve ... tot die uiterstens gebracht, dat geen enkele ...
schijn van bedaren meer ooverbleef.

Immers men verhaald en er is aanleiding om ... van dat verhaal niet te twijffelen, dat ...
twee der hr: burgemeesteren met den³⁵ bailliuw ... aan het vengster staande, in de
namiddag een der burgem: voorn: hr: aansprak, zeggende met gevouwen handen: mijn
God, mijn God, mijnheer waar moet dit heen? dat hier op door den heer Couperus denzel-
ve toegevoegd is de heeren hebben mij wanneer ik hun diergelijke gebeurtenissen en de
preparatien daar toe mij door mijne correspondentien bekend, voorspellende, op politi-
que voorziening aandrang telkens juridique bewijzen afgevergd; en zonder deze welke
onmogelijk konde gegeven worden zwarigheid gemaakt kragtige voorziening te nee-
men.

De hr: zien nu meer dan juridique bewijzen voor hunne oogen en kunnen opmaaken
waar het verder heen moet.

Ja maar vervolgd gem: hr: burgem: in Godsnaam laten wij nu de handen in een slaan
waar toe de bailliuw betuygde bereid te zijn.

Schoon het thans van weijnig vrugt meer konde weezen; kort daar na proponeerde een
der scheepenen bij wijze van consideratie³⁶ aan voorn. bailliuw, of wanneer men voor
de oude constitutie tekende, mogelijk 't volk niet stil zoude worden, 't geen gemelde
heer koeltjes beantwoorde met te zeggen dat hij nimmer door dwang van het gemeen
op die wijze teegens zijn gemoed iets in vage zoude beloven.

Wordt vervolgd

Noten

- 1 W.A. Knoop en F.Ch. Meijer, *Goejanverwellesluis. De aanhouding van de prinses van Oranje op 28 juni 1787 door het vrijkorps van Gouda* (Amsterdam 1987).
- 2 Voor een uitgebreide beschrijving van dit tijdvak kan verwezen worden naar het uitstekend geschreven boek van Rosendaal. In *Goejanverwellesluis* van Knoop en Meijer vindt de lezer op de pagina's 7-32 een handzaam overzicht, een overzicht bovendien waarin tegelijk zoveel mogelijk de gebeurtenissen te Gouda staan beschreven.

- 3 Ook de hiervoor genoemde Martinus Verzijl vluchtte naar Amsterdam, waar hij verscheidene jaren bleef wonen. De Lange van Wijngaarden, de commandant van het vrijkorps, week zelfs uit naar St. Omaars, en later naar Brussel.
- 4 SAMH, AC 200, Collectie Varia, inv. nr. 8. Oproer te Gouda in 1787 (verslag van de gebeurtenissen, door een onbekende gezonden aan mr. J. Couperus te Amsterdam), z.d.
- 5 Mr. Jan Couperus, baljuw te Gouda in september 1787. Hij was de zoon van de Goudse predikant Petrus Couperus.
- 6 De naam van de auteur is onbekend; waarschijnlijk was hij een Goudse patriot. Uit de aantekening blijkt dat ook Couperus zelf niet van de identiteit van de auteur op de hoogte was.
- 7 In de vroege ochtend van de 18e september 1787 week Jan Couperus via Rotterdam uit naar Amsterdam.
- 8 Hier wordt bedoeld de Pruisische legermacht onder aanvoering van Karel Willem Ferdinand, hertog van Brunswijk en Lüneburg (1735-1806). Het Pruisische leger overschreed op 13 september de Nederlandse grens.
- 9 Frederik Rijngraaf van Salm. Stond sinds 17 juni 1787 aan het hoofd van het patriottenleger te Utrecht.
- 10 Deze Defensiecommissie was op 12 juni 1787 benoemd door de Staten van Holland, en bestond uit vijf leden en een secretaris. Een van de leden was de Goudse burgemeester Mr. Martinus van Toulon. De standplaats van de commissie was het kasteel te Woerden.
- 11 Moeilijk leesbaar. Kan ook 'half 6' zijn.
- 12 Mr. Martinus van Toulon, in 1787 burgemeester van Gouda en zoals gezegd lid van de Defensiecommissie.
- 13 Deze Oranjesociëteit werd februari 1787 te Gouda opgericht door mr. Frederik van der Hoeve, zoon van de orangistische Goudse regent Willem van der Hoeve, de grote tegenstander van De Lange van Wijngaarden.
- 14 Met die 'verbodene liedjes' werden oranjeliedjes bedoeld. Die waren door de patriotten verboden verklaard.
- 15 Horlogemaker Pieter Mouchon, Markt. De zoon is waarschijnlijk de zeventienjarige Simon Mouchon.
- 16 De stedelijke gevangenis in de Kleiwegpoort. Niet te verwarren met het tuchthuis aan de Groeneweg.
- 17 Stedehouder of onderschout. September 1787 was dat Jacob Melchior van Hoorn. Evenals de baljuw en schout mr. Jan Couperus was Van Hoorn lid van de Patriottische Sociëteit.
- 18 Het Genootschap van Wapenhandel Eendragt Maakt Magt, het Goudse vrijkorps. Het vrijkorps bezat ook enige stukken geschut; dit verklaart de functie van 'cannonier' van Huibert Bik.
- 19 De Patriottische Sociëteit hield haar samenkomsten in het Koffiehuis op de Markt, hoek Kerksteeg.
- 20 Bernhard Mattheus Smeeks, apotheker op de Markt, lid van de Oranjesociëteit. Smeeks zou later die dag zich een actief plunderaar betonen. Zijn naam komt in ieder geval voor op de lijsten met namen van plunderaars.
- 21 Bedoeld is hier een van de uitdragershuisjes, die in die tijd tegen de kerk aangebouwd waren.
- 22 De Botermarkt, een deel van het Marktveld.
- 23 Ook in het origineel worden geen namen gegeven, maar staan er enkel enige puntjes.
- 24 Grammaticaal gezien een onduidelijke zin.
- 25 Mr. Jacobus Blauw, kolonel, hoofd van de stedelijke schutterij, was juist op deze dag niet te Gouda.
- 26 Het Goudse vrijkorps telde ruim 100 man. De ene helft was gelegerd aan de Goejanverwellesluis, de andere helft had zich, onder aanvoering van Mr. Cornelis Joan de Lange, heer van Wijngaarden en Ruigbroek, in augustus 1787 aangesloten bij het patriotse burgerleger van de Deltse commandant Mappa. Zie ook verderop.
- 27 Pruisische troepen.
- 28 Of: Metecamp. Moeilijk leesbaar. Een niet te traceren persoon. Hij was in ieder geval geen lid van de Oranje Sociëteit. Evenmin komt zijn naam voor op de diverse lijsten van plunderaars.
- 29 Mr. Frederik van der Hoeve, de leider van de Oranjesociëteit te Gouda.
- 30 Zevenstraat of Zeugstraat.
- 31 Aan am = aannam; begon aan te vangen, of: accepteerde, beloofde.
- 32 Adrianus Trago was een bakker uit Rotterdam, zeer orangistisch gezind en om die reden in zijn tijd alom bekend. Te vergelijken met de Rotterdamse visvrouw Kaat Mossel.
- 33 In het origineel staan puntjes, maar hier zal bedoeld zijn de vleeshouwer (slager) Nikolaas Grendel van de Elzenmarkt. Grendel was lid van de Oranjesociëteit en tevens commissaris, dus inderdaad 'een der hoofden'.
- 34 Met dit woord begint blz. 20 van het manuscript. Rechts is een smalle strook afgedekt en niet leesbaar op de fotokopie in het archief. Wat cursief staat gedrukt is als tekst 'door de auteur gegist, en derhalve niet zeker.
- 35 Met dit woord eindigt de leesbare tekst van blz. 20 van het manuscript.
- 36 Moeilijk leesbaar. Ook kan: considerans (overweging).